

Vajda Mihály

Másság

Minden ember egyenlő. Nem. Inkább minden ember más. Attól még az egyenlő bánásmód elvét éppenséggel érvényesnek tehetne tekinteni.

Hogy jutnak ilyen közhelyek az eszembe? Hát úgy, hogy az utóbbi időben egyre inkább beleütközöm abba a jelenségbe, hogy az emberek nem képesek elviselni a másságot, és eszükbe sincsen érvényesnek tekinteni az egyenlő bánásmód elvét. Egyre inkább beleütközöm? Nem, egyre inkább észreveszem. Meg kellene fejtenem, miért mostanság. Hiszen már kisgyerekként is alkalmam lett volna, hogy mindezt tudomásul vegyem. Nem voltam még tíz éves, amikor közölték velem, meglehetősen durva eszközökkel, hogy más vagyok, mint ők, legyenek szíves hát eltűnni. Aztán valahogy mégis itt felejtettek, én meg azt a hibás következtetést vontam le véletlen – számukra ugyancsak bosszantó – ittléteomból, hogy azoknak van igazuk, akik azt hirdetik: Minden ember egyenlő. Lassan-lassan rá kellett aztán jönnöm, hogy ezt senki sem gondolja komolyan. Mert csakis a csak még annál is egyenlőbbek egyenlők, a többi meg... Hát ez attól függ.

Mikor itt felejtettek, s kellemetlen tapasztalataim után és azoknak ellenére meggyőztek arról, hogy minden ember egyenlő, azt is mintha elfelejtettem volna, hogy még nem is olyan régen zsidóságom okán voltam nemhogy nem egyenlő, még ember sem. Mit nekem zsidóság? Minden ember egyenlő. S aki ezt nem akarja tudomásul venni?

Amikor megismerkedtünk, kedves Tibor, akkorra már eszembe jutott a zsidóságom, aminek eredményeképpen azt is felfogtam, hogy te meg sváb vagy. És miután összeharátkoztunk, el is kezdtelek kérdezgetni ezzel kapcsolatos élményeidről. Talán nem jutottunk nagyon messzire, de sejtésem szerint nem is ez volt a cél. Én inkább csak tudomásodra akartam hozni, hogy jól tudom, ebben az országban nemcsak zsidónak lenni nem volt mindig öröm, svábnak sem. S aztán arra is ráébredtem, hogy amolyan íróemberként, különösen, ha még zsidó is, mondani kell erről valamit a nyilvánosság számára. S megírtam az itt következő esszét, melyet vagy olvastál, vagy sem, de én most mindenképpen átnyújtom neked a jeles évforduló alkalmából.

Csatka meg Wudersch

A holokausz az etnikai egyneműsítés francia forradalom óta megszakítatlan folyamatának egy különösen elborzasztó szakasza

Deák István, *Hitler Európája*

Utazom az Eurocityvel Németország felé. Nincsen sok utas. Találok egy fülkét, melyben csak egyetlen ember ül. Beszélgetni kezdünk magyarul, kiderül, hogy az úr most hazautazik, valahol Stuttgart környékén él, Magyarországról a háború után kitelepített sváb. Nemrégiben megismerkedett egy budapesti hölgygel, kapcsolatba keveredtek, így ő most ingázik a Svábföld és Magyarország között. Alapjában meg van elégedve az életével.

Sok mindentről esik szó közöttünk, hogy miről éppen, azt már elfelejtettem, elég régi történetet elevenítettem most föl. Alapjában megértettük egymást. Így aztán egy idő után kicsúszik a száján valami olyasmi, hogy ma már egy baja van csak az életével. Nehezen bír ő a németek között élni. Mire én gyanútlanul megjegyzem: Hogyhogy, hiszen Ön is német. Erre dührohamot kap. Én német, én?! **Ich bin ein Ungarnschwabe!** Akkor megértettem valamit, ami mindaddig talán nem jutott az eszembe. Magyarországról a háború után nem sváboknak titulált németeket telepítettek ki, hanem németajkú **magyarokat**. Ahogy – ezt persze tudtam, de hogy mikor gondoltam végig igazán, azt nem tudom – Auschwitzba sem zsidókat deportáltak, hogy a gázkamrában gyilkolják le őket, hanem zsidónak minősített **magyarokat**. Mindkét esetben olyan magyarokat, akiket a magukat egyedül magyarnak tekintő többség, pontosabban ezt a többséget képviselő politika, a hagyományos uralkodó csoportok, majd a kommunisták, bánom én, kicsodák, nem tekintettek magyarnak. Többnyire persze a többség sem.

Maradjunk most a „sváboknál”. Az idézőjelet azért tartom szükségesnek, mert Magyarországon minden németajkút svábnak neveznek – mind a mai napig. Holott svábokat a 17. század végétől, a törökök kiűzése után telepítettek az országba, egyéb németajkúak viszont már a középkortól kezdve éltek itt. A történészek kikutatták már, hogy a magyarországi németeknek hányad részét telepítették ki az országból a második világháborút követően, minthogy a németeket kollektíve bűnösnek nyilvánították. Néhány százezer Ungarnschwabe azért itt maradhatott. A rendszerváltás után az NDK területére telepítettek jelentős része állítólag hazaköltözött.

Illés Klára *Megtartó erő* című Tények és tanúk kötete¹ egy olyan, a szerző meghatározása szerint magyar–sváb iparos-paraszt családról szól, melynek Csatkán élő sváb származású női ága kétszer is kikerült Németországba – először menekültek a szovjet

¹ Magvető, 2021. Krusovszky Dénes recenzióját („Egyszerűen ennyi”) lásd: *Magyar Narancs*, 2021. június 17.

megszállók elől, másodsor pedig jóval visszatértük után kitelepítették őket, akkor kalandos úton sikerült visszakerülniük Magyarországra –, ahol aztán teljesen, úgy tűnik nyelvileg is, elmagyarosodtak. A kötetről a maga egészében nem írok, ami engem a jelen írásban elsősorban izgat, az éppen a most röviden vázolt sajátos sváb történet. Nem csak a Németországba kerülés és onnan hazakeveredés jelzett története. Számomra az is izgalmas, ahogyan magyar sváb parasztasszonyok utódai két generációval később értelmiségivé válnak, minden vonatkozásban kiverekszik magukat a paraszti létformából.

A történet önmagában is érdekes – és meglepő. Bibó írja: „Ami végül a zsidóknak az ország gazdasági és politikai és szellemi életében való *térfoglalását* illeti, ez egyenes függvénye a magyar társadalomfejlődés megakadásának, melynél fogva a magyarság alsó osztályai, mindenekelőtt a magyar parasztság többsége teljességgel feudális-arisztokratikus keretek között rekedt meg, míg a magyarországi németiség és zsidóság a maga belső világában egy feudális elemektől mentes, lényegében polgári társadalmat alkotott. Így ezeken belül parasztok és proletárok feltörekvése csupán elsősorban azokon az elsősorban anyagi akadályokon múltott, melyeket ez elé a polgári társadalom állított, míg a magyar társadalom alsóbb osztályait a feltörekvésükben az anyagi nehézségeken kívül és azoktól függetlenül mindazok az emberi és társadalmi és lélektani gátak is szorították, amiket a feudális-arisztokratikus társadalmi szervezet és beidegződések jelentenek.”² Németek és zsidók, ők az „igazán mások”.

Bibó megállapításának fényében – megeshet – nincs itt semmi meglepő. Mert ha elolvassuk Illés Klára könyvének két legvaskosabb fejezetét, melyek közül az első egy Stampfer Klarával, az édesanyával készített életútinterjú, melyhez Illés Klára anyjának saját kezű önéletírását is hozzászerkesztette, a második pedig a mama 1995 és 2015 között írott naplója, akkor tudomásul kell vennünk, hogy ez az öregebbik Klára – egy parasztlányból a pesterzsébeti Csiliben takarítónővé „avanzsált” asszony – írástudó volt. A pesterzsébeti takarítónőtől, úgy tűnik, szellemileg egyenes út vezetett egyetemet végzett és értelmiségivé vált két lányához.

Bibónak megítélésem szerint igaza volt. A németajkúak a történelmi Magyarországon természetesen egy óriási téma, tudásom távolról sem elegendő hozzá, hogy akárcsak felületesen is elemezzem. A törökök kiűzése után betelepített svábokon kívül számos németajkú népcsoport élt az országban, a szepességi cipszerek, a pécsi tükék – akik talán nemcsak németajkúak, hanem Pécs őseredeti szőlőtermelő lakosai általában, de ma tudomásom szerint az eredetileg németajkúakat nevezik így –, a soproni poncichterek, s természetesen nem feledkezhetünk meg az erdélyi szászokokról. Erdélyt azonban egyáltalában nem érintem. Hogy melyik népcsoporttal mi történt a második világháború után, azt nem tudom; leginkább csak a sváboknak (egy részüknek) és

² BIBÓ István: Zsidókérdés Magyarországon 1944 után. In: uő. *Válogatott tanulmányok*, második kötet, Magvető, Budapest, 1986. 752. o.

a cipszereknek a kitelepítéséről tudok egy és mást, csakhogy ezek kitelepítése mint háborús bűnösöké bizonyos nemzetközi egyezmények keretében történt. A szövetségesek szemében a magyarországi svábok egyértelműen a Német Birodalom támaszai voltak, s így kollektíve bűnösök.

Ez azonban egészen biztosan nem igaz. Hogy sokan közülük a németek támaszai voltak, jó néhányan az SS-be is beléptek, az nem vitatható – Illés Klára családjában is volt olyan német felmenő, aki belépett az SS-be –, de vajon ez a kollektív bűnösségről szóló állítás, ha van olyan egyáltalán, hogy kollektív bűnösség, a magyar lakosságra nem lett volna alkalmazható? A magyarok bizonyára józanabban nézték a háborús történéseket, valószínűleg előbb belátták, hogy a németek elvesztették a háborút, de kivéve az antifasiszta ellenállókat és persze a zsidókat (Budapesten, másutt már egy se volt), senki nem örült az oroszok bejövetelének. A többségnek ez nem felszabadulás volt. Brutális, erőszakos megszállás.

Ma már összehasonlíthatatlanul differenciáltabban látjuk a történelmet. A németek elűzése, s nemcsak Magyarországról, hanem például Csehszlovákiából is, persze parancsra történt. De talán a „svábokkal” szemben is tele volt a lakosság ressentiment-nal, főként irigységgel, s talán éppen a Bibó említette okból. A győztesek döntése. De talán nem volt olyan nagyon ellenére a magyar lakosság többségének. Vajon a magyar lakosság többségének a zsidók eltüntetéséhez radikálisan más lett volna a viszonya?

Rövid történetek:

1. Ismerősöm mesélte már a nyolcvanas években. Mint holokauszt túlélő a felszabadulás után, mint annyian mások is, ő is kommunista lett. Komoly funkciója nem volt a pártban, de olykor megbízták ezzel-azzal. Valamikor még a negyvenes években elküldték Tolnába, hogy segítsen a „volksbundisták” kitelepítésénél. Amikor azután látja, ahogyan az ÁVH-sok éppúgy gyömöszölik bele az embereket – férfiakat, asszonyokat, fiatalokat, öregeket, gyerekeket is – a vagonokba, ahogy néhány évvel azelőtt velük, zsidókkal tették a csendőrök, hátraarcot csinál, szalad a szállására a holmijáért, s máris indul vissza Budapestre. „Én ebben nem veszek részt!”
2. Ezt már a rendszerváltás után olvasom, talán 2012-ben, Kateřina Tučková könyve ekkor jelent meg a Kalligramnál magyarul.³ Megdöbbenve olvastam a regényt. Hogy a könyv mennyiben fiction, mennyiben non-fiction, nem tudom megmondani. De hogy Gerta Schnirch története tényeken alapul, az vitathatatlan. Arról szól a könyv, hogyan tették a csehek Brünnt, a mai Bronót deutschenfreieé.

³ Kateřina TUČKOVÁ, *Gerta Schnirch meghurcoltatása*, fordította: Csoma Borbála, Kalligram Kiadó, Budapest, 2012.

- A Brünnből az osztrák határra tartó gyalogmenet, a „brünni halálmenet”, ahogy a túlélők elnevezték, a háborút követő cseh bosszú legszégyenteljesebb epizódja.
3. Nyolcvanas évek a legvidámabb barakkban. Én némettanításból élek. Új csoportomban a foglalkozások kezdetén megjelennek budaörsi óvónők. Kiderül, hogy német foglalkozásokat is kell tartaniuk a „sváb” gyerekeknek. Sem ők – tán nem budaörsiek? –, sem a gyerekek nem tudnak egy árva szót sem németül. Nem tud Budaörsön senki? – kérdem. Hát alig-alig. Minek van akkor kiírva a település végén, hogy Wudersch? Hogy mindenki lássa, nálunk vannak a már nem létező kisebbségnek jogai. Egy pár évtizeddel később olvasom Závada *Wandererjét*⁴. Hogy ki az a Wanderer? A Vándor, aki arra jár, s akitől sok mindent megtudhatunk. Most például azt, hogy Zichy grófné, Bercsényi Zsuzsanna 1721-ben telepített a mai Budaörs területére sváb parasztokat, akik ott szorgalmas munkával termővé tették a talajt – és jól érezték magukat. Történt velük egy s más. „Pár év múlva megint összeakadtunk Wandererrel, az utassal, és megkérdeztük tőle, emlékszik-e még a régiekre. Igen, azokra, akik az elűzetést megelőzően laktak itt. Elkomorodott, hogy hát nem tegnap történt, összesen vagy tízezeren voltak, s abból majd kilencezer-ötszázat elkergettek innen.”
 4. A nyolcvanas évek elején autózgatok Judit feleségemmel Dél-Morvaországban. Bámulom a szép kis németes házakat – hát ezek a szegény németajkúak sem járkálnak át manapság osztrák komáikhoz. Nem bizony. Már csak azért sem, mert régen odakergették valamennyit. Erről jutnak eszembe a szepességi cipszerek. Azokkal vajon mi lett? Hármat találgathatsz, Wanderer, de úgylis elsőre eltalálsz. A megelőző évben jártunk az ő vidékükön. Turistaként – társadalmi-politikai érzékenységünket otthon hagytuk. Most meg olvasom Kováts Judit *Hazátlanokját*⁵. Non-fiction regény, ha van ilyen. Persze a cipszereket is deportálták. Azok, akikkel Kováts Judit olyan oral historyszerű interjúkat csinált, regényfigurákká összegyűrve szerepelnek ebben a regényben. Késmárkiak. Az Illés Klára kötetében szereplő sváb családhoz hasonlóan a cipszerek is kétszer kényszerültek elhagyni lakóhelyüket. **Először 1944 végén**, amikor is a szlovák partizánfelkelés és a közeledő Vörös Hadsereg miatt evakuálták a Szepességből a teljes civil németajkú lakosságot Ausztriába, a Szudéta-vidékre és a cseh Óriás-hegységbe. **Kényszerevakuálás** volt, hatóságilag történt. A háború végén aztán megindultak haza, aminek során különféle atrocitásokat, támadásokat szenvedtek el. Gyilkolták

⁴ Első kiadás: ZÁVADA Pál – SZÜTS Miklós: Úton a budaörsi temetőbe. Írta Závada Pál, fényképezte Szüts Miklós; második kiadás, ugyanaz *Wanderer* címmel. Mindkettő, Budaörs, Budaörs Város Önkormányzata, 2006. Harmadik, átdolgozott kiadás, Magvető, Budapest, 2020.

⁵ KOVÁTS Judit, *Hazátlanok*, Magvető, Budapest, 2019.

is őket. A legborzasztóbb ezek között a gyilkosságok között kétségkívül a přerovi tömegmészárlás volt, amely 1945. jún. 18-án a morvaországi Přerov határában, az ún. Svéd sánchnál történt. Két vonat, a 17. cseh gyalogezred Prágából érkező katonai szerelvénye, illetve az evakuálásból hazatérő dobsinaiak, késmárkiak, gölnicbányaiak stb., civilek vonata itt találkozik. A két vonat megáll. A tömegmészárlást a 17. gyalogezred két tisztje vezényli le; egy máig ismeretlen szempont alapján összeállított lista szerint 267 embert szállítottak le a vonatról, hajtottak ki a Svéd sánchoz, és lőttek a maguk megásatta tömegsírba. A legfiatalabb áldozat 8 hónapos, a legidősebb több mint 70 éves volt. Nem tudtam, elképzelni sem tudtam, hogy így nem csak zsidókkal bántak. Itt éppen németajkúakkal (németajkú szlovákokkal, valamikor régen felmenőik még németajkú magyarok lehettek) csehek.

Másodszor 1946–1947 között, nagyhatalmi jóváhagyással, Csehszlovákiából 3 millió németet – mondhatjuk az egész német kisebbséget – űztek el és deportáltak, közöttük a felvidéki cipszereket. Ekkor nyitják ki jobb híján, kényszerből az egykori koncentrációs táborokat, például Dachaut és az összes többit, mivel ennyi menekültet a szétbombázott volt Németországban egész egyszerűen nincs hol elhelyezni.

Deák Istvánt idézem:⁶ Egy militáns németellenes ukrán csoport jelszavát írja le: „Éljen egy nagyobb, független Ukrajna, zsidók, lengyelek és németek nélkül; a lengyelekkel a Szan folyón túlra, a németekkel Berlinbe, a zsidókkal meg az akasztófára.” Egy pár éve Nyugat-Ukrajnában utazgatván kénytelen voltam megállapítani, hogy e csoport törekvése sikeres volt.

Fogadd, Tibor barátom, szeretettel.

⁶Lásd.: DEÁK István, *Essays on Hitler's Europe*, University of Nebraska Press, Lincoln-London, 2001.